

Waar "het luisteren de plaats moet inruimen voor het zien" (blz. 138), daar wordt de godsdienstige traditie onwerkzaam, zo meent Servotte; Eliot en Auden daarentegen "hebben de sprong in het geloof gewaagd en zo gehoor gegeven aan de stem van het Onbegrijpelijke dat in de traditie spreekt" (blz. 148). Met dit contrast tussen zien en horen loopt parallel het contrast tussen een enkel moeten veranderen van zijn blik en een moeten veranderen van zijn leven (blz. 144). Even verderop verwijst Servotte naar Kant en naar Levinas; het gaat om de ethiek. Een derde punt, tenslotte, is de verwerping van de eindigheid die bij de romantici zou optreden, terwijl we bij Auden, bijvoorbeeld, een beaming van de 'mortal world' vinden (blz. 146).

Misschien heeft Servotte dit allemaal wel juist gezien. Het is zeker boeiend over deze dingen iets te horen. Maar die arme dichters worden intussen wel een beetje gebruikt, terwijl van de andere kant de systematische beschouwing grillig en verbrokken blijft. Dit boek is vooral geschikt voor de gelovige, één van het soort dat zich niet stoort aan het vlotte spreken over 'de incarnatie' en voor wie 'de sprong in het geloof' à la Kierkegaard geen struikelblok vormt dat hem het verderlezen bemoeilijkt.

Victor KAL

FRANZ KAFKA

Ludo Verbeek, *Franz Kafka. Portret van de schrijver als goochelaar*, Leuven. Peeters, 1992, 192 blz., 695 Bfr., ISBN 90 6831 441 6

Ernst Verbeek, *Kafka's alibi. Over de volgorde der kapitoren van zijn roman 'Der Prozess'*, Assen. Van Gorcum, 1992, 90 blz., Hfl. 22,50. ISBN 90 232 2720 4

Beide auteurs hebben niet alleen een gelijkklinkende naam, maar ook het feit dat ze hier niet hun eerste Kafka-studie aanbieden. Ludo Verbeek, die tot 1990 aan de Leuvense universiteit Duitse letterkunde doceerde, is de auteur van het boeiende boek *Franz Kafka of de andere ervaring* (Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1976) waaruit we enkele mooie bladzijden over de doodsthematiek bij Kafka onthouden. Ernst Verbeek, oud-hoogleraar psychiatrie aan de Gentse universiteit, publiceerde in 1984 een gigantische studie : *Loon voor duivelsdienst. Over het verband tussen persoon en werk van Franz Kafka* (Assen, Van Gorcum), die ons meer dan eens geïrriteerd heeft, omdat de auteur van de persoon Kafka een studie-object gemaakt heeft dat hij bovendien niet zonder misprijzen op de patiëntenstoel heeft gekluisterd (zie mijn recensie in *De Uil van Minerva* vol. 5, nr. 4, zomer 1989, blz. 270-271). De beide auteurs hebben nog iets meer over Kafka te vertellen. De literatuur-professor wil zijn kijk op Kafka's schrijverschap nuanceren vanuit het gezichtspunt van de narratologie en de retoriek, terwijl de psychiater op een andere manier achtergronden wil blootleggen : hij gaat onder meer in op de omstreden kwestie van de volgorde van de hoofdstukken uit Kafka's bekendste boek.

Franz Kafka : Portret van de schrijver als goochelaar (wie denkt hier niet aan een boek van James Joyce ?) bestaat uit een economisch opgebouwde reeks van zeven studies, een voor een geïnspireerd door het zinnetje "K. war ein grosser Taschenspieler" - K. was een groot goochelaar, de aanzet van een notitie in een van zijn aantekenschriften. Voor Verbeeck is deze goochelaar-metafoor het passende heuristische beeld om Kafka's narratieve strategieën te kenschetsen. De Praagse auteur zou niet in zijn kaarten laten kijken, voor voldoende ambiguïteit zorgen om al te nadrukkelijkheid en eenduidigheid te vermijden, waarvoor hij voor de (geleerde) lezer hermeneutische valstrikken zou hebben gespannen. "Het vermoeden dringt zich dan ook op dat er in Kafka een kracht werkzaam is die zich verzet tegen elke commentaar die hogere aanspraken op waarheid laat gelden dan hij zelf deed. De zijne zijn zeer gering : 'Onze kunst is een door de waarheid verblind zijn : Het licht op het vertrokken gezicht dat zich afwendt is waar, anders niets', heet het in een aforisme. Hier worden tegelijk absolute en nietige aanspraken ten aanzien van de waarheid geformuleerd. Het vernietigend effect, gevolg van het verblindend inslaan van de waarheid, plaatst heel Kafka's kunst in het teken van de negatie, van het ontbreken of althans een opschorten van zin" (blz. 12). Houdt Kafka dan niets over, toch wel, maar wat hem nog rest lijkt veeleer op een grimas dan op een gelaten aanvaarden dat de mens geen zin is gegeven. Uiteraard blijft de auteur een verteller zodat hij aan die grimas verhalend gestalte geeft. Verbeeck wijst in dat verband terecht op het clowneske en theaterachtige, waarbij we toch aan de overtuigingskracht van sommige 'oplossingen' kunnen twijfelen. Als er van enige verlossing sprake kan zijn, dan is die "alleen te vinden in het theater van Oklahoma, of in het variété; zij zijn de allerlaatste oorden van toevlucht" (blz. 67) alsof Kafka de draak wil steken met het eigen verlangen naar eschatologie. Misschien is het zelfs beter van een omgekeerde eschatologie te gewagen, uitgedrukt in de vormen van een groteske mime. Ook het gruwelijke, maar tegelijk lachwekkende verhaal, *In de strafkolonie*, past in deze geïnverteerde nabootsing van het heil waarnaar sommigen verlangen — een verlangen dat uiteindelijk niets anders dan een donquichotterie blijkt te zijn. Welnu, ook deze donquichotterie is object van mimèsis. Aan dit verhaal, *In de stafkolonie*, wijdt Verbeeck overigens enkele heel indringende bladzijden : hij heeft het terecht over 'het theater van het schrift' in een terreur van de *Logos*, waardoor men het uiteindelijk niet over de machine zelf hoeft te hebben, maar over het door de machine "geproduceerde schrift en de koppeling daarvan met de uitvoering van de straf. Het dieper verband tussen beide is er niet een van technische, maar van metaforische aard. In de metafoor van het schrift ligt dan ook de centrale knoop van deze tekst. Straf als schrift, schrift als straf : wat in de rhetorica als chiasme bekend staat, wordt hier tot een metafysische verstrengeling. Het gaat niet om de vraag of het schrift een geschikt beeld is om de straf te veraanschouwelijken, maar wel wat de betekenis mag zijn van dit duivelspakt met de techniek. Het door de oude commandant ontworpen apparaat demonstreert dus niet gewoon een naar abstracte principes uitgedachte metafysiek van de straf. Het op archaische schrijftechnieken gebaseerde procédé roept tegelijk ook de vraag op naar de oorsprong van het schrift en de geschiedenis van de teksten en stelt aldus op een provocerende wijze tevens de vraag naar het statuut van het subject" (blz. 114).

De meeste aandacht schenkt Ludo Verbeeck aan Kafka's magistrale werken, *Het proces* en *Het slot*, die heel symptomatisch in het mens- en wereldbeeld van de Praagse

auteur onafgewerkt zijn gebleven. Ze zijn mimetische, theatrale pogingen van Josef K./K. om zich in een labyrint van schijngestalten te oriënteren. We weten dat dit mislukt, ook dit vertellen mislukt of kent zijn voltooiing niet, want dan zou de mens een wezen zijn dat de geschiedenis beheerst. Verbeeck zegt het aldus : "De parade van de schijngestalten die de pelgrimerende mens op zijn weg kruisen, is niets anders dan de neerslag in het bewustzijn van de temporaliteit die alle ervaring scandeert, maar tegelijk ook het vertellen mogelijk maakt. *Het slot* is daarom geen verhaal naar het leven, maar veeleer een methodische verkenning naar de staat van de mens en de toestand van de wereld, en zo deze verkenning uiteindelijk aan haar eigen vooropstellingen bezwijkt, dan vindt zij in die nederlaag misschien ook haar ultieme rechtvaardiging" (blz. 165-166). Ja, Kafka lezen dwingt ons wellicht in paradoxen te denken en te spreken.

*

Terwijl Ludo Verbeeck op de gedachte ingaat of *Het proces* een tragi-komedie is, werkt Ernst Verbeeck de idee uit dat dit onafgewerkt gebleven boek een allegorie van een geweigerde (en dus ook mislukte) psychoanalyse is. Kafka's boek blijkt inderdaad zo rijk te zijn dat men er inderdaad ook een patroon van de psychoanalyse in terug vindt. Verbeeck levert hiervoor soms overtuigende indicaties. Dit past wel voor de psychiater die niet nalaten kan in Josef K. een hardnekkige neuroticus te zien, het imaginaire product van de geniale neuroticus-auteur Franz Kafka. In de lijn van zijn eerdere studie, *Loon voor duivelsdienst*, blijft hij de eenheid tussen auteur en romanpersonages postuleren, alsof Kafka nagenoeg alleen over zichzelf zou schrijven. Daartegenover geven we toch de voorkeur aan een andere eenheid, zoals Ludo Verbeeck die uit een paradox afleidt : "Kafka is erin geslaagd een strikt persoonlijke ervaring zo om te zetten in een beeld van de wereld dat hij er zelf nagenoeg volledig uit verdwenen is. We hebben voor een juist begrip van dit werk de omweg over de persoon van de auteur dan ook niet nodig. Het omgekeerde lijkt veeleer het geval : Kafka's leven en wat daaromheen aan uitspraken van hemzelf en getuigenissen van anderen gegroeid is, wordt door een zelfde vreemdheid gekenmerkt en vraagt evenzeer om een nauwgezette exegese als het eigenlijke literaire werk" (blz. 8-9). Er is met andere woorden een eenheid in de schriftuur waarin het personage niet de Pragenaar Franz Kafka (1883-1924) is, maar de transhistorische mens die in zijn singulariteit aan een ervaring gestalte geeft die wij ook in ons kunnen herkennen. Het betreft de transhistorische of kafaïaanse die aan elke geschiedkundige reductie of verklaring ontsnapt.

Met zijn studie, *Kafka's alibi*, heeft Ernst Verbeeck nog een tweede bedoeling : de netelige kwestie van de volgorde der kapitelen weer opnemen. Ook Ludo Verbeeck raakt dit thema aan (blz. 77-78). De zaak is dat de Gentse hoogleraar Herman Uyttersprot in de jaren vijftig met Kafka's tekstbezorger Max Brod een emotioneel hoogoplopende polemiek over de volgorde van hoofdstukken heeft gevoerd. Max Brod zou slordig en al te onbedachtzaam zijn geweest in de samenstelling van het boek. Hij zou zich veeleer door zijn gevoel hebben laten leiden dan door een strenge lectuur waarbij men door het volgen van de tijds aanduidingen tot een andere ordening zou kunnen komen. Is dit uiteindelijk heel belangrijk ? Verbeeck geeft overtuigende argumenten (en nodigt de lezer tegelijk uit de

discussie Brod-Uytersprot in alle sereniteit te herzien), maar hij geeft ook toe dat deze zaak bijkomstig is, waarom? "Het merkwaardige is namelijk dat men 'Der Prozess' kan lezen in de volgorde van Brod en in de volgorde van Uytersprot, zonder dat men een absurd contrast beleeft. Allebei de versies laten zich goed lezen! Dit verschijnsel betekent dat ieder hoofdstuk — en ieder fragment — een grote mate van autonomie bezit en in de tweede plaats betekent het dat het verhaal-element in de roman niet zo hecht van structuur is" (blz. 12). Ludo Verbeeck is eveneens geneigd Uytersprot meer gelijk te geven dan anderen hebben gedaan, maar hij meent verder dat hoe gerechtvaardigd de pogingen tot herordening (zoals destijds door Uytersprot voorgesteld, maar nu ook door Verbeeck) "vanuit filologisch standpunt ook mogen lijken, ze dreigen uiteindelijk de tekst te vervalsen door hem de schijnlogica van een gepostuleerde coherente structuur op te dringen. Het is zeker niet uit te sluiten dat Kafka zulk een breed, in een behoorlijke chronologie verankerd panorama oorspronkelijk op het oog had, in de beste epische traditie van het avondland. Maar precies het falen van die opzet zegt meer over de ware aard van *Het proces* dan welke volledigheid ook" (blz. 78). Volgens de filologen die een andere ordening voorstaan — en ze kunnen inderdaad gelijk hebben — ligt het falen niet bij Kafka alleen. Akkoord, hij heeft zijn *Der Prozess* (zoals hij op het typo-script vermeldt) niet voltooid, en dit is al heel tekenend. Bovendien heeft hij het slothoofdstuk, 'Ende', onmiddellijk na het openingshoofdstuk over de arrestatie geschreven, zodat alle andere, waarvan sommige alleen in aanzet of fragmentarisch bestaan, ergens een plaats tussen het eerste en het laatste kapittel krijgen. Het zijn nu de lezers — en kennelijk was tekstbezorger Max Brod de eerste lezer — die het geheel dienen te verwerken, erdoor getransformeerd moeten worden. Daarvoor hebben zij niet de druk nodig van 'de schijnlogica van een gepostuleerde coherentie' van het werk. Het pleit juist voor de kracht van het boek dat het geen opgedrongen samenhang behoeft. Zich daarop nu concentreren, zelfs fixeren en een onakademische polemiek 'op leven en dood voeren', is buitenissig en heeft het gevolg, zoals Ludo Verbeeck terecht opmerkt, "dat hermeneutische en tekstkritische aspecten op een eerder ongelukkige wijze met elkaar vermengd" worden (blz. 78n).

Jacques DE VISSCHER